# Turizam pod utjecajem ratova i kriza u 20. stoljeću

**Jović, Ivan**

**Undergraduate thesis / Završni rad**

**2017**

*Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj:* **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

*Permanent link / Trajna poveznica:* https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:137:999667

*Rights / Prava:* In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

*Download date / Datum preuzimanja:* **2024-03-28**

Image not found or type unknown

*Repository / Repozitorij:*

Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula

zir.nsk.hr

Image not found or type unknown

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Odjel za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije

**IVAN JOVIĆ**

# TURIZAM POD UTJECAJEM RATOVA I KRIZA U 20. STOLJEĆU

Završni rad

Pula, 2017.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Odjel za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije

**IVAN JOVIĆ**

# TURIZAM POD UTJECAJEM RATOVA I KRIZA U 20. STOLJEĆU

Završni rad

**JMBAG: 0303031180, redoviti student**

**Studijski smjer: preddiplomski studij kulture i turizma**

**Predmet: Povijest dokolice i turizma**

**Znanstveno područje: humanističke znanosti**

**Znanstveno polje: povijest**

**Znanstvena grana: hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest**

**Mentor: izv. prof. dr. sc. Igor Duda**

Pula, rujan 2017.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani Ivan Jović, kandidat za prvostupnika kulture i turizma ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

U Puli, 22. rujna 2017. Student

_____

IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, Ivan Jović dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom "Turizam pod utjecajem ratova i kriza u 20. stoljeću" koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.
Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 22. rujna 2017. Potpis

_____

**SADRŽAJ**

UVOD ..... 5
1. KRATKE CRTE RAZVOJA TURIZMA ..... 6
2. PRVI SVJETSKI RAT ..... 8
2.1. Međuratne krize ..... 9
2.2. Razvoj turizma između dva svjetska rata ..... 10
2.3. Hrvatska između dva svjetska rata ..... 11
3. DRUGI SVJETSKI RAT ..... 13
3.1. Poslijeratno razdoblje ..... 16
3.2. Hladni rat ..... 18
3.3. Vijetnamski rat ..... 19
3.4. Poslijeratno razdoblje u Hrvatskoj ..... 21
4. DOMOVINSKI RAT U HRVATSKOJ ..... 22
4.1. Razdoblje nakon Domovinskog rata ..... 23
ZAKLJUČAK ..... 24
LITERATURA ..... 25
SAŽETAK ..... 26
ABSTRACT ..... 27

# UVOD

Sigurnost je riječ koja predstavlja, jednu od najvažnijih stavki putovanja i održavanja turizma neke destinacije. Nedavni događaji u svijetu ne ostavljaju prostora, kao ni prevelike nade u pronalazak mirnog rješenja i nesmetan nastavak održavanja turizma svjetskih destinacija. No, povijesti to nije strana tematika. Svjetska povijest sadrži mnogo kriza i ratova koji su nas pogađali kroz godine. Proučavanjem određenih situacija možemo uvidjeti cijelu problematiku i tijek razvoja događaja koji mogu uvelike koristiti kao podsjetnik, ali i kao priručnik za buduće korake i postupke.

U današnje vrijeme turizam je jedna od osnovnih gospodarskih sastavnica većine svjetskih zemalja. Danas, više nego ikad, ljudi si mogu priuštiti taj luksuz da otputuju u stranu državu i steknu novo iskustvo, uspomenu i pokoju zanimljivu priču. Gotovo svako mjesto na svijetu ima svoju posebnost koja skupinama ili pojedincima može predstavljati atraktivnost određenog područja. Motivi za putovanjem su mnogi i nepredvidljivi. Primjerice, netko može otputovati u stranu zemlju da bi vidio grad u kojem se snimala njegova omiljena serija i cijeli grad može svoj turizam razvijati samo na toj okolnosti; netko ima drugačije interese i putuje zato jer želi vidjeti poznate spomenike i povijesno naslijeđe koje datira iz nekih prošlih vremena, netko putuje radi zabave, odmora, mora, festivala, itd.

Koliko god zabavno i zanimljivo može biti, putovanje je također dosta rizična i nesigurna pojava, ponekada su potrebne minute, pa čak i sekunde, u kojima zabava može prerasti u tragediju. Inspiriran, odnosno, zastrašen onime što vidim i onime što se trenutno događa u svijetu – nesreće, vrlo česti teroristički napadi, prijetnje ratovima, destruktivna i sebična politika zemalja – htio sam sagledati širu sliku i zapitati se gdje se netko uopće danas može osjećati sigurno. Do tragedije može doći bilo gdje i bilo kada, a tragedije obično sa sobom odnose veliki broj žrtava i događaju se na turistički popularnim, većim i eminentnijim mjestima.

Prožet svim tim pitanjima zaključio sam da bi bilo zanimljivo promotriti povijest prošlog stoljeća i razvoj turizma kroz ratove i krize koji su tada zahvatili svijet, te vidjeti na koji način je turizam nadvladao te nedaće koje su izazvale masovne gubitke, jer činjenica je da su ratovi i krize uništile ljudske živote i zemlje koje su bile njima zahvaćene.

## 1. KRATKE CRTE RAZVOJA TURIZMA

Međunarodna putovanja i turizam značajni su faktori i činitelji ekonomskog rasta i razvoja. Turizam se smatra fenomenom koji zahtjeva mir da bi mogao egzistirati. Ipak, turizam se nastavio odvijati i u ratnim vremenima kao i u mirnim vremenima, a postoje i mjesta gdje je turizam profitirao baš za vrijeme rata, dok su, s druge strane, neka ostala područja u to vrijeme uništena.[1]

Utjecaj ratova i kriza na putničku i turističku industriju može biti ogroman, može voditi do nezaposlenosti, beskućništva, deflacije i mnogih ostalih socijalnih i ekonomskih nedaća. Uloga turizma je u nekim zemljama toliko velika, da čak i najmanja kriza može izazvati veliku brigu za mnoge vlade.

Turizam možemo definirati na mnogo načina i postoji jako puno definicija turizma, te su zapravo u suštini sve poprilično iste tj. imaju iste dodirne točke, ali najopćenitija i najčešće korištena je ona Svjetske turističke organizacije (UNWTO): "Turizam uključuje aktivnosti proizašle iz putovanja i boravka osoba izvan njihove uobičajene sredine ne dulje od jedne godine radi odmora, poslovnog putovanja i drugih razloga nevezanih uz aktivnosti za koje bi primili ikakvu naknadu u mjestu kojega posjećuju." (UNWTO 1999.)

Još u ranim danima ljudi su putovali zbog mnogih razloga – hrane, vode ili razmjene resursa i dobara. No, potrebe se polako mijenjaju i ljudi počinju razmišljati o otkrivanju svijeta i užitku. Povijesno gledajući, suvremeni se turizam javlja s naglim gospodarskim razvojem, 19. stoljeće obilježilo je ljudsku povijest mnogim tehnološkim otkrićima i inovacijama.[2] Industrijska revolucija donijela je revolucionarne promjene u tehničko-tehnološkim dostignućima što se posebice odrazilo na prijevozna sredstva. U prvoj polovici 19. stoljeća naglo su se razvile željeznice, te se 1841. godine, jedanaest godina nakon nastanka prve parne lokomotive, odvija prvi organizirani izlet čiji je idejni pokretač bio Thomas Cook.[3] Fordova pokretna (tekuća) vrpca dovela je do masovne proizvodnje automobila, snizivši troškove proizvodnje, a

[1] Butler, Richard, Wantanee Suntikul, *Tourism and War*, Routledge, London - New York, 2013., 1.
[2] Vukonić, Boris, *Turizam. Budućnost mnogih iluzija*, Plejada, Zagreb, 2010., 26.
[3] Isto, 27.

time i cijenu, čime je automobil postao pristupačnim širokom sloju ljudi.[4] Uz to, paralelno s razvojem automobilske industrije počinje i izgradnja cestovne infrastrukture. Unaprijeđeni su i dovršeni željeznički, cestovni i morsko-riječni promet, Europa je primjerice bila prometno umrežena od zapada prema istoku, a 1904. godine izgrađena je i transsibirska željeznica koja je povezala euroazijski kontinent u cijeloj njegovoj širini.[5]

No, nije samo razvoj tehnologije i prijevoznih sredstava bio krucijalan u razvoju turizma, tada postoje i veće mogućnosti, odnosno, novac koji se mogao trošiti za neke druge aktivnosti koje nisu uključivale samo preživljavanje. To se pokazalo jako bitnom stavkom za razvoj turizma, jer je ispunjavalo osnovni uvjet da se ljudi mogu uključiti u međunarodni turizam, a gospodarska situacija do tada nije dopuštala trošenje novaca na putovanje iz zabave.[6]

Turizam u Hrvatskoj s razvojem ne kasni prema ostatku svijeta. Već oko 1850. godine dolazi do znatiželje za pojavom turizma i ljudi postaju svjesni koristi koje turizam donosi. Nastaju prvi ugostiteljski objekti u lokalnom vlasništvu i lječilišta na Jadranu. Turistički promet je u početku bio koncentriran na kontinentalnom području, odnosno mjestima s mineralnim izvorima koja su postupno postala lječilišta, a zatim kupališta. Krajem 19. stoljeća primorska mjesta počinju više zanimati turiste, ali ne toliko za ljetovanje, koliko u početku za zimovanje. Ulaskom austrougarskog kapitala u zemlju izgrađuje se mreža željeznica, razvijaju se turističke organizacije i mjesta svoj razvoj u budućnosti vide kroz razvoj turizma.[7]

Gledajući političku kartu svijeta možemo primijetiti da se ona kroz povijest često mijenjala, a uz nju se mijenjala i turistička karta svijeta. Turisti godišnje odmore planiraju potaknuti ratovima, krizama, bolestima, prirodnim katastrofama, te na žalost sve češćim terorističkim napadima. Poanta ovog završnog rada ima zadatak uperiti reflektore prema onoj, moglo bi se reći, "crnjoj" ili "depresivnijoj" strani turizma, odnosno promatranjem povijesti osvrnuti se na činjenice o odvijanju turizma u mračnijim vremenima, konkretno ratovima i krizama.

[4] Isto, 31.
[5] Dukovski, Darko, *Ozrcaljena povijest*, Leykam International, Zagreb, 2012., 85.
[6] Vukonić, *Turizam*, 28.
[7] Vukonić, Boris, *Povijest hrvatskog turizma*, Prometej, Zagreb, 2005., 43-47.

## 2. PRVI SVJETSKI RAT

U razdoblju od 1880-ih godina do 1914. godine Europa se gospodarski jasno odredila. Podijeljena je na zemlje s jakom industrijom, poput Velike Britanije, Belgije i Njemačke, države mješovitih gospodarstava, koje nisu imale značajne dominantne grane, na primjer Francuska, Nizozemska i Švedska te na zemlje u kojima je glavnu ulogu igrala poljoprivredna proizvodnja, a njih je u Europi bio najveći broj. Ovakvu podijeljenost i razvoj zemalja pratio je i standard stanovništva, najviši standard prevladavao je u visokorazvijenim industrijskim zemljama, a najniži u zemljama u kojima je dominirala upravo poljoprivredna proizvodnja. Europsko gospodarstvo u to je vrijeme tek postajalo dijelom svjetskog gospodarstva i u desetogodišnjem razdoblju prije početka Prvog svjetskog rata proživljavalo je period koji se može nazvati "zlatnim dobom međuratne ekonomske specijalizacije i razmjene".[8] Prvi svjetski rat mnogo je toga promijenio i narušio je gospodarsku usklađenost, prometnu i financijsku povezanost.[9]

Prvi svjetski rat započeo je kao "europski rat" između trostranog saveza Francuske, Velike Britanije i Rusije na jednoj strani i tada takozvanih Centralnih sila Njemačke i Austro-Ugarske, s druge strane. Do 1914. godine nije bilo većeg rata jedno stoljeće, odnosno, nikada nije došlo do rata u kojem su sudjelovale sve, tj. većina, velikih sila. Na karti svijeta toga vremena postojalo je šest europskih moćnih sila: Velika Britanija, Francuska, Rusija, Austro-Ugarska, Pruska (poslije 1871. godine proširena u Njemačku) i nakon ujedinjenja, Italija. Gotovo sve europske države bile su uključene u rat, osim Španjolske, Nizozemske, triju skandinavskih država i Švicarske. Ono što je rat učinilo svjetskim bila je činjenica da su prvi puta prekomorske trupe slane u borbu izvan svoji vlastitih regija te je to učinilo rat globalnim.[10]

Turizam je od sredine 1890-ih pa sve do 1914. bio u konstantnom razvoju, premda i dalje nije bio razvijen kao što je to postao u kasnijim godinama, zato jer je putovanje bilo preskupo za "običnu" osobu. Ali 1914. dolazi do prekida i tragedije u obliku Prvog svjetskog rata i na nekoliko godina sve staje. Tijekom 1920-ih – kada

[8] Dukovski, 85.
[9] Isto.
[10] Hobsbawm, Eric John, *Doba Ekstrema*, Zagrebačka naklada, Zagreb, 2009., 30-32.

prosperitet SAD-a, Zapadne Europe, Velike Britanije, itd. raste – turizam je aktivan, ali već deset godina nakon Prvog svjetskog rata dolazi Velika depresija i to je samo još dublje "zarilo oštricu" na svjetski turizam, koji se počeo tek potpuno oporavljati 1950-ih godina.

Na hrvatskim prostorima, nakon uključenja Italije u redove Antante 1915., dolazi do potpunog prestanka turističkog života na Jadranu. Turizam Dalmacije bio je prva žrtva novonastale ratne situacije. Sve parobrodske linije obustavljene su. Poslijeratni oporavak bio je veoma spor i turizam se nije mogao brže razvijati. Najviše se iščekivao povratak stranih turističkih posjetitelja koji su cijelo desetljeće prije početka rata u velikim brojkama redovito posjećivali najviše Jadransku obalu.[11]

### 2.1. Međuratne krize

Poratne godine 1920. i 1921. obilježene su krizom izazvanom hiperprodukcijom, a u zemljama poput Njemačke, Austrije, Mađarske i Francuske javlja se velika inflacija zbog toga što su u ratu izgubile velika materijalna dobra i ljudske resurse.[12] Bitna značajka ovog razdoblja u poslijeratnoj industriji bila je veća proizvodnja proizvodnih sredstava nego sredstva za potrošnju, te je naposljetku takva filozofija svjetsko gospodarstvo 1929. godine odvela u propast[13]. Osnovni uzroci kriza uvijek su bili nesklad i neravnomjernost gospodarskih kretanja i nerazmjeran razvoj pojedinih zemalja i regija.[14]

Svjetska gospodarska kriza 1929. – 1933. bila je do tada najveća kriza u kapitalističkim zemljama i velikom, podjednakom snagom je razorila sve ključne grane gospodarstva – industriju, poljoprivredu, bankarstvo i financije.[15] Ostavila je vidljiv trag na kompletna društvena i politička kretanja s početka 1930-ih i teško je bilo prikriti njezino postojanje jer se dulje vrijeme snažno osjećala. Takva kriza sa sobom donosi socijalnu nesigurnost, porast kriminala, bolesti, ovisnosti, alkoholizam

[11] Vukonić, *Povijest hrvatskog turizma*, 103-104.
[12] Dukovski, 85.
[13] Isto, 86.
[14] Isto, 95.
[15] Isto.

te, najvažnije, veliku nezaposlenost kao krunu posljedica gospodarske krize. Broj nezaposlenih se u 25 zemalja pogođenih krizom kretao između 20 i 30 milijuna.[16]

U takvo ekstremno vrijeme, počevši od rata na velikoj globalnoj razini i ekonomske krize koja je pogodila većinu svjetskih zemalja, dok se redovima za kruh ne nazire kraj, turizam nije imao nikakvu osnovu za svoj daljnji razvoj. Tada je putovanje i dalje predstavljalo prestiž te je bilo namijenjeno onima koji si to mogu priuštiti. Putovanje i odlazak na neku drugu destinaciju tada se svodilo na traženje sigurnosti i boljih uvjeta života, što si i dalje nije mogao svatko priuštiti.

## 2.2. Razvoj turizma između dva svjetska rata

Turizam je prvi put ozbiljnije počeo otkrivati svoj potencijal između dva svjetska rata. Nakon što je Prvi svjetski rat završio u Europi su se počeli stvarati uvjeti za putovanja koji su sa sobom povukli i putovanja iz razonode.[17] Jedna od najvažnijih značajki ovog razdoblja zasigurno je bio jak tehničko-tehnološki zamah u industrijskoj proizvodnji koji se odnosi najviše na kemijsku, građevinsku, automobilsku i tekstilnu industriju.[18] Cestovni i pomorski promet naglo su se razvili, dok je zračni promet u to vrijeme tek bio u svojim povojima, a električna energija i nafta postale su primarne pogonske snage i omogućile su bržu, učinkovitiju i jeftiniju proizvodnju.[19]

Ipak, imajući na umu krize koje su se dogodile nakon rata, turizam tog vremena bio je relativno skroman i ograničen isključivo na Europu uz male naznake širenja na ostale kontinente.[20] Godine 1936. Francuska je objavila prvi Zakon o plaćenim godišnjim odmorima u kapitalističkom svijetu, a tu inicijativu je pojačala i Međunarodna organizacija rada u Ženevi te su se slični zakoni donijeli u mnogim drugim zemljama, poput Njemačke, Belgije, Velike Britanije, Norveške, SAD-a itd.[21] Pojava plaćenog godišnjeg odmora nije toliko utjecala na samu pojavu turizma, jer su države s velikim brojem stanovništva tada teško izdvajale vrijeme za turističku

[16] Isto.
[17] Vukonić, *Turizam*, 33.
[18] Dukovski, 85.
[19] Isto, 85.
[20] Vukonić, *Turizam*, 34.
[21] Isto.

dokolicu. No, u zatišju pred početak Drugog svjetskog rata, turisti iz raznih europskih zemalja odlazili su u Berlin i Pariz, ali i ostala mjesta i gradove koji su se nalazili na francuskoj i talijanskoj rivijeri.[22] Ostvareni turistički rezultati u tom razdoblju teško su se sustizali čak i nakon što je Drugi svjetski rat završio.[23]

### 2.3. Hrvatska između dva svjetska rata

Nakon što je Prvi svjetski rat završio u Hrvatskoj je turizam dobio veće značenje i postaje prepoznatljiv dio gospodarske strukture države te u tom razdoblju doživljava svoj najveći rast, rast kakav do tada nije doživio. Opatijska rivijera, Crikvenica, Dubrovnik i Hvar bila su samo neka od mjesta koju su doživljavala veliki turistički procvat.[24] Mnoga manja mjesta na jadranskoj obali počinju bilježiti turističke posjete, koje su do tada bilježile samo veća i poznatija turistička mjesta. Počeli su se donositi važni zakonski propisi i akti, inozemni turizam je još uvijek dominirao i strani kapital je i dalje bio prisutan u vlasništvu i izgradnji hotelskih objekata.[25] U tom periodu turistički posjetitelji uglavnom postaju stranci te se većina inozemnog prometa odnosi na posjetitelje iz Austrije, Njemačke, Italije, Velike Britanije, Čehoslovačke i Mađarske.[26]

Veliki dolazak turista 1930. godine nije uspio sanirati velika zaduženja u hotelijerstvu koja su se dogodila zbog obnove objekata i državnih nameta, a ekonomska kriza koja je baš tada pogodila cijelu Europu predstavljala je još dodatni problem za navedeno hotelijerstvo. Kriza je potrajala od 1929. do 1931. godine i strani kapital se počeo povlačiti iz Hrvatske i hrvatskog turizma, te je nakon krize prvo oživio domaći turistički promet, a nedugo zatim i strani.[27] Njemačka se 1936. godine počinje naoružavati i pripremati za rat te se turistički promet u većem dijelu Europe smanjuje, ali to ne uspijeva smanjiti ukupni turistički promet u Hrvatskoj koji

[22] Isto, 34.
[23] Isto.
[24] Isto.
[25] Vukonić, *Povijest hrvatskog turizma*, 126.
[26] Isto, 126.
[27] Isto, 105-118.

je u razdoblju od 1938. do 1939. godine bio rekordan i teško dostižan godinama poslije rata.[28]

[28]Vukonić, Boris , *Povijest hrvatskog turizma*, Prometej, Zagreb, 2005., 106.

## 3. DRUGI SVJETSKI RAT

Danas je općeprihvaćena činjenica da rat, u slučaju da do njega dođe, uključuje sve građane i mobilizira većinu njih. Cijelo se gospodarstvo usmjerava prema proizvodnji oružja kojima se rat vodi i ta ista oružja koriste se u nezamislivim količinama. Rat sa sobom donosi nevjerojatno razaranje i destrukciju te u potpunosti i dominanto mijenja živote zemalja koje su u rat umiješane. No, svi navedeni fenomeni najčešće se vežu uz ratove koji su se protezali kroz 20. stoljeće jer ranije ratova koji su uključivali cjelokupno društvo gotovo pa i nije bilo.[29]

Nakon Prvog svjetskog rata situacija u svijetu bila je vrlo nestabilna, naročito u Europi, ali situacija je također bila nestabilna i na Dalekom istoku i nije se moglo očekivati da će mir u svijetu potrajati. Premda je mogućnost sloma poslijeratnog mira bila lako moguća i evidentna, ne može se osporiti da su Drugi svjetski rat izazvale tri nezadovoljne sile – Njemačka, Italija i Japan. One su se povezale raznim ugovorima od sredine 1930-ih godina i u ovom slučaju širile su svoju agresiju. Godine 1939. rat započinje i u početku je bio "čisto europski" rat. Nakon što je Njemačka u tri tjedna porazila, okupirala i podijelila Poljsku s neutralnim SSSR-om, to je bio zapadnoeuropski rat u kojem su sukobljene strane bile Njemačka s jedne strane te Velika Britanija i Francuska s druge strane.[30] Nakon što je Njemačka u proljeće 1940. godine okupirala Norvešku, Dansku, Nizozemsku i Belgiju, te je Francusku podijelila na dvije zone, u ratu s Njemačkom je ostala jedino Velika Britanija i smatralo se da je rat praktički završen. Njemačkom invazijom na SSSR 1941. godine rat je ponovno oživljen, da bi naposljetku japanski napad na Pearl Harbor u prosincu 1941. godine učinio rat svjetskim.[31] Drugi svjetski rat je poznat po tome da je vođen do kraja, bez promišljanja o posljedicama i kompromisima. U takvom ishodu situacije, Drugi svjetski rat je iz masovnog rata prerastao u totalni rat i nakon njega su se "lakše obnovile građevine, nego životi preživjelih".[32]

Putovanje i turizam za vrijeme rata bili su drastično ograničeni u Europi. Prijevozničke linije bile su reducirane obuhvaćale su manja područja, premda se

[29] Hobsbawm, 48.
[30] Isto, 43.
[31] Isto, 43-45.
[32] Isto, 42-47.

prijevoz tereta u nekim zemljama čak i povećao. Zračne, morske i željezničke linije svedene su na odobrena putovanja, dok se veliki kapacitet prijevozničkih usluga za putnike trenutno fokusirao na teret i vojni transport. Svaka zemlja pojačala je kontrolu granica. Poslovna putovanja su se nastavila, ali samo uz jaču službenu umiješanost i dokumentaciju. Kontrole odlazaka bile su obučene kontrolirati emigraciju, a također su postojale i financijske kontrole koje su strogo kontrolirale i smanjivale limit izljeva valuta.[33] Prije ulaska SAD-a u rat Amerikanci su slobodno putovali Europom, premda su nastojali izbjegavati mjesta gdje bi mogli nastradati. Postojale su mnoge američke iseljeničke zajednice u brojnim glavnim europskim gradovima neposredno prije rata sve dok se situacija nije pogoršala, te je postalo previše nesigurno.[34]

Tijekom "lažnog rata" – perioda prije nego što je rat službeno objavljen i kada su bombe i meci krenuli "letjeti" Europom – mnogi su turisti dolazili i htjeli vidjeti "što se događa". Pariz, London, čak i Berlin bili su "in" i zanimljivi turistima, ali onda su postali previše uzbudljivi i opasni.[35] Linije putničkih brodova redovito su putovale preko Atlantika dok nisu došle na metu neprijateljskih mornarica. Potonuća nenaoružanih brodova (koja su možda nosila, a možda i nisu, streljivo ili ostali pribor sukobljenim nacijama) i blokade luka od strane neprijateljskih snaga nakupile su mnogo negativnih osjećaja prema Njemačkoj, ali i Velikoj Britaniji. "Avanturistički" nastrojeni turisti također su putovali u Španjolsku i Portugal. Ponekada su bili turisti, a ponekada je turizam služio kao krinka za obavještajni i protuobavještajni posao.[36]

Turizam se nastavio na lokalnoj bazi, u svrhe vojnog odmora i oporavka – "Rest & Recuperation" (ili skraćeno R&R)[37]. Velike vojne formacije rotirane su van bitke i prevažane u pozadinska i mirnija područja, gdje su pojedini članovi službe dobivali propusnice. Većinu takozvanog R&R turizma činili su odlasci u gradove poput Pariza i Londona gdje su vojnici iskorištavali prednosti posebnih privilegija i nedostatak nadzora njihovih nadređenih. Ophodnje vojne policije strogo su provjeravale imaju li vojnici dozvolu za boravak u određenom gradu. Također, veliki broj dezertera činio je najveću populaciju stranaca na nekim područjima, a oni su

[33] Gordon, Jim, "Was there tourism in Europe during World War II?", Quora, www.quora.com, 25.01.2012.
[34] Burgess, John, "Was there tourism in Europe during World War II?", Quora, www.quora.com, 23.05.2012
[35] Isto.
[36] Isto.
[37] Gordon.

privlačili veliku pozornost vojske i lokalne policije.[38] Civilni turizam unutar nacionalnih granica se nastavio, pod uvjetom da su putnici i izletnici imali novaca i mogli doći do prijevoza, ali atrakcije poput casina, trkališta i drugih bile su zatvorene. Čak su i neutralne zemlje smanjile (ili eliminirale zbog prijevare) izdavanje turističkih viza.[39]

Naposljetku, dok se tradicionalni turizam smanjio zbog očitih razloga, druga vrsta turizma se povećala – seksualni turizam. Turizam je "putovanje zbog užitka" i tijekom Drugog svjetskog rata vojnici na dopustu bili su očajni za takvom vrstom užitka.[40] Pariz je bio glavna destinacija seksualnog turizama njemačkim vojnicima za vrijeme Drugog svjetskog rata. Svi bordeli, noćni klubovi i hoteli nastavili su nesmetano raditi. Žene su bile mobilizirane za neborbene dužnosti u SAD-u i Velikoj Britaniji, no to se u Francuskoj i Njemačkoj nije dogodilo.[41] Žene su ostajale same, bez muževa, prihoda i sigurnosti, te je mnogima u tim ratnim okolnostima jedini izlaz bio u okretanju njemačkim vojnicima. Ratna situacija ipak nije uključivala zanimanje za turizam, od 1939. godine pa sve do završetka Drugog svjetskog rata, ljudi u Europi nisu mislili na turizam. Nakon što se SAD uključio u rat turizam se ugasio u svim zemljama svijeta koje su ga do tada razvijale.[42]

U Hrvatskoj su se već uoči turističke sezone 1938. godine aranžmani za dolazak na ljetovanje na Jadran počeli otkazivati u velikom broju.[43] Kraj za hrvatski turizam bio je nakon što je Njemačka okupirala Čehoslovačku te Italija Albaniju. Do tada su najčešći gosti bili Česi i Slovaci, a sada su bili zamijenjeni gostima iz zemalja Osovine. No, nakon što je Njemačka napala Poljsku, dolasci potpuno prestaju. Lokalne brodske linije su plovile, ali kada se Italija uključila u rat, morski prolazi su bili presječeni. Do 1940. godine turistička odredišta na Jadranu bila su potpuno pusta, te su gosti kupališta jedino bili lokalni mještani. Godine 1941. osniva se Nezavisna Država Hrvatska čiji je prvi potez bio prepuštanje skoro cijele Dalmacije i otoka Italiji, no kako je cijeli turistički promet zbog rata bio zaustavljen to nije imalo prevelikog utjecaja na turizam.[44] Posredništvo ipak nije ugašeno u potpunosti, Putnik je zatvoren, odnosno likvidiran, ali je otvorena nova putnička agencija "Croatia put" koja

[38] Isto.
[39] Isto.
[40] Landis, Fred, "Was there tourism in Europe during World War II?", Quora, www.quora.com, 24.01.2012.
[41] Isto.
[42] Vukonić, *Turizam*, 35.
[43] Vukonić, *Povijest hrvatskog turizma*, 127.
[44] Isto, 129.

je preuzela sve poslove dotadašnjeg Putnika. Hrvatska obala isto je bila podneblje prije spomenutog R&R turizma, te su u hrvatskim ljetovalištima boravili časnici njemačke vojske.[45]

### 3.1. Poslijeratno razdoblje

Kada je Prvi svjetski rat završio sasvim realna opcija bila je nastaviti dalje tj. "vratiti se na posao" i mnogi su to i učinili, ali Drugi svjetski rat bio je prožet većim i destruktivnijim razmjerima, a 1945. godina bila je toliko drugačija da je prozvana "Year Zero" ili "nulta godina".[46] Apetit za uništenjem bio je toliko veći nego u ranijem ratu pa je većina Europe i Azije ležala na ruševinama. Civili su i ovoga puta bili jednaka meta kao i vojnici suparničke vojske, broj mrtvih popeo se do grozne brojke – 60 milijuna ljudi.[47] Nisu bili uništeni samo veliki gradovi, nije došlo samo do ekonomskih i gospodarskih promjena, u ovome ratu su uništeni kompletni ljudski životi i pred narodima diljem svijeta našao se težak zadatak koji je zahtijevao potpunu obnovu i novi početak. Međutim, uz sve nevjerojatne teškoće koje je Drugi svjetski rat izazvao, on je na neki način također i ubrzao promjene.[48]

Nakon Drugog svjetskog rata sile Trojnog pakta doživjele su potpun gospodarski slom i to je smirilo njihove ambicije i stanovništvo. U to vrijeme mnoge su zemlje započele proces velikih društvenih promjena te se dogodila socijalistička i komunistička revolucija koja je zahvatila mnoge zemlje od Srednje Europe do istoka Azije. To je samo produbilo političke i vojne konfrontacije što je utjecalo na početak Hladnog rata i negativno utjecalo na jači razvoj međunarodnog turističkog prometa.[49]

Međunarodni turizam našao se u naglom porastu nakon Drugog svjetskog rata, rast ove industrije nakon rata može se povezati s povećanjem bogatstva, mobilnosti, poboljšanja u dostupnosti i prometu, više slobodnog vremena, razvoja proizvoda i inovacija, poboljšanja u tehnologiji, promjena u stilu života i modi, te povećanoj svijesti o nekim mjestima na svijetu. Svaki od tih faktora bio je potreban i

[45] Vukonić, *Povijest hrvatskog turizma*, 127-129.
[46] MacMillan, Margaret, "Rebuilding the world after the second world war", The Guardian, www.theguardian.com, 11.09.2009.
[47] Isto.
[48] Isto.
[49] Vukonić, *Turizam*, 35.

odgovoran za brzi rast turizma koji je danas najveća industrija na svijetu zapošljavajući, u turističkom sektoru, približno jednu trećinu svjetske populacije.[50]

U ratu je industrijska proizvodnja bila preusmjerena i predviđena za ratne potrebe. Mnoge tehnološke inovacije nastale zbog rata počele su se koristiti za civilnu upotrebu.[51] Nakon 1945. godine u hangarima su se nalazili mnogi neiskorišteni vojni transportni zrakoplovi koji su se prenamijenili za prijevoz putnika i učinili zračno putovanje masovnijim i jeftinijim.[52] To je bilo revolucionarno za svjetski zrakoplovni promet, a ujedno i za turistički promet. Paralelno uz zrakoplovni promet i željeznički promet je proživljavao svoju renesansu, premda su mnogi smatrali da je vrijeme vlakova prošlo nakon što je 1958. godine prvi zrakoplov prešao preko Atlantika.[53] Osim zrakoplova i vlakova, automobil konačno dolazi na svoje. Sve više ljudi ima mogućnost posjedovati vlastito prijevozno sredstvo i koriste ga za bijeg od gradskog života i buke, te vikendima odlaze na kratke izlete na selo. Do 1950. godine 80% dužih putovanja u SAD-u bilo je ostvareno automobilom.[54]

Osim prometnog razvoja i njegovog pozitivnog učinka na razvoj turizma i putovanja, bitna promjena događa se u životnom standardu ljudi i njihovom slobodnom vremenu. Plaćeni godišnji odmor je omogućio odvajanje radnog vremena od slobodnog vremena, te se slobodno vrijeme počelo koristiti za putovanja. Više slobodnog vremena značilo je i ispunjen život, a plaćeni godišnji odmor je povećao produktivnost radnika i smanjio radne sate bez da su se nužno povisile plaće radnika.[55]

Mir koji je nastupio nakon Drugog svjetskog rata donio je sa sobom veliki napredak u razvoju svjetskog turizma i tehnologije. Ipak, ubrzo dolazi do novog stanja rata između vodećih nuklearnih svjetskih sila, a to razdoblje u povijesti je poznatije kao Hladni rat.[56]

[50] "Tourism After The Second World War", UKEssays, www.ukessays.com, 23.03.2015.
[51] Vukonić, *Turizam*, 36.
[52] Inglis, Fred, *The Delicious History of the Holiday, Routledge*, London - New York, 2000., 104.
[53] Isto, 105.
[54] Isto, 104-109.
[55] Isto, 106.
[56] Vukonić, *Turizam*, 93.

### 3.2. Hladni rat

Nedugo nakon što je završio Drugi svjetski rat svijetu je prijetilo još jedno ratno stanje u obliku Hladnog rata, stanje je to koje se opisuje kao okupljanje svjetskih političkih snaga oko dva zatvorena vojno-politička i gospodarska sustava.[57] Rat se vodio između dva tabora – SAD-a i SSSR-a – i potpuno je dominirao "međunarodnom scenom" u drugoj polovici dvadesetog stoljeća.[58]

Moglo bi se reći da se svijet podijelio na dvije strane. SSSR je imao prevlast na istočnom dijelu svijeta i nije pokušavao povećati područje svog utjecaja oružanom snagom. S druge strane, SAD je vladao na zapadnom dijelu svijeta i preuzeo ono što je ostalo od starih kolonijalnih sila, te zauzvrat nije intervenirao u sovjetskoj zoni.[59] Tada je postojao samo jedan cilj i sva temeljna politika svodila se na očuvanje sigurnosti. U tom razdoblju sigurnost granica bilo je pitanje nacionalne politike većine zemalja u svijetu, a zbog toga je i turizam patio, najviše u zemljama Istočnog bloka. To je označilo dugo razdoblje u kojem su mnoge zemlje tražile vize za prelazak preko granica. Liberalizacija putovanja je u Europi nakon raspada Istočnog bloka to smanjila, ali dugotrajan proces provjere putovnica i dalje je stvarao ograničenje za turističke dolaske.[60]

SAD je kao najveću brigu vidio opasnost velike premoći koju bi sovjeti mogli imati u budućnosti, a SSSR je svoju brigu vidio u obliku moći i prevlasti koju je SAD, koji je u to vrijeme imao najjače gospodarstvo na svijetu, imao već tada.[61] Hladni rat nije bio samo vidljiv na vanjskom političkom planu, on je također imao i utjecaj na unutarnju politiku zemalja, u SAD-u je vladala velika antikomunistička histerija, dok je u SSSR-u vladala antikapitalistička kampanja.[62] Na međunarodnom planu, Hladni rat je stvorio i Europsku ekonomsku zajednicu, kasnije nazvanu Europskom unijom. Nastala je kao oblik političke organizacije, tj. aranžmana za integriranje gospodarstva i pravnih sustava, a i da zaplete zapadnonjemačke i francuske poslove kako bi se onemogućio njihov sukob u budućnosti.[63] Šezdesete godine prošlog stoljeća donijele su sa sobom mnoge napetosti između navedenih supersila i dvije značajne krize vezane uz razdoblje Hladnog rata. Berlinski zid je 1961. godine označio razlaz Istoka

[57] Dukovski, 371.
[58] Hobsbawm, 198.
[59] Isto, 198
[60] Vukonić, *Turizam*, 93.
[61] Hobsbawm, 204.
[62] Dukovski, 376.
[63] Hobsbawm, 209-210.

i Zapada, a završetkom Berlinske krize na drugoj polovici svijeta je izbila i Kubanska kriza koja je bila osjetna na europskoj političkoj sceni i trajno je narušila američko-kubanske odnose.[64] To vrijeme bilježi veliko povećanje svjetskog bogatstva i zlatno doba, ali zadnjih godina Hladnog rata dovodi svijet u stanje još jedne ekonomske krize koje je trajno produbilo razliku između bogatih i siromašnih zemalja.[65]

Hladni rat nikada nije značajno smanjio rast turizma u svijetu i međunarodna putovanja u to vrijeme nisu doživljavala posebna ograničenja, osim za putovanja turista izvan sovjetskoga bloka. Na jednoj strani nalazile su se zemlje koje nisu bile u blizini i nisu bile opterećene hladnoratovskim zbivanjima, dok su s druge strane bile zemlje koje su bile ratno poprište, nisu imale direktnu vezu s Hladnim ratom, ali imale su vezu sa politikom tog vremena i nalazile se u centru zbivanja. Nakon što je Hladni rat završio, razdoblje koje je uslijedilo je otvorilo turizmu veliki dio svijeta koji do tada nije doživio utjecaje turizma, a pad komunističkih režima je donio veliki val stanovnika Istočne Europe u strana odredišta.[66]

### 3.3. Vijetnamski rat

Nakon protjerivanja francuskog kolonijalnog režima 1954. godine kao mjera za održavanje mira između političkih neprijatelja Vijetnam je tada podijeljen na sjever koji se nalazio pod kontrolom komunističke vlasti i američki južni dio. Čekali su se izbori za ujedinjenje predviđeni za 1956. godinu, ali oni se nikada nisu održali, te je već iduće godine na vidljiv način eskaliralo neprijateljstvo između dvije polovice podijeljene zemlje.[67]

U početku je SAD pružao podršku snagama na jugu u obliku savjetovanja, obuke, financija i zračne potpore u sukobu s komunističkim Vietkongom, ali s vremenom su se SAD sve više uplitale u sukob i 1965. godine poslale pješačke postrojbe.[68] Vijetnamski je rat pokazao izolaciju SAD-a kojima nitko od europskih saveznika nije poslao trupe da se bore s američkim snagama. Pridodamo li tome i rast cijene nafte, većina vojne artiljerije s kojima je južni dio raspolagao sada je bio neupotrebljiv. Bili su suočeni s dobro organiziranim, izrazito odlučnim i solidno

[64] Dukovski, 432-433.
[65] Isto, 434.
[66] Vukonić, *Turizam*, 94-95.
[67] Suntikul, Wantanee, "Thai Tourism and the Legacy of the Vietnam War", *Tourism and War*, Richard Butler, Wantanee Suntikul, Routledge, London - New York, 2013., 92.
[68] Isto, 92.

financiranim Sjevernim Vijetnamom, te je SAD bio osuđen na poraz.[69] Rat je završio 1975. godine, evakuacijom preostalog američkog osoblja i konačnom pobjedom komunista.

Vijetnam posjeduje relativno dugu turističku povijest, Saigon je početkom dvadesetog stoljeća bio popularna početna točka za izlete u Angkorove ruševine Kambodže i privlačio je posjetitelje iz Francuske i drugih krajeva svijeta.[70] Krajem 1950-ih godina turizam se ozbiljno promicao u južnoj polovici podijeljene zemlje. Nadali su se da bi dolazak međunarodnih posjetitelja, osim što bi donosio inozemni kapital, mogao pomoći i u legitimiranju autokratske i osporenu države.[71]

Područje je imalo mnogo prednosti: lijepe plaže, kulturološka blaga, a Saigon je opisivan kao "Pariz Dalekog istoka".[72] Rat je naravno izazvao probleme, do sredine 1960-ih godina turisti koji su putovali radi užitka prestali su dolaziti. Većina turista nije se htjela izložiti nesigurnosti i nisu smatrali da je lokacija vrijedna rizika.[73] No, situacija se promijenila nekoliko godina nakon rata i Vijetnam je opet postao atraktivan, prema Vijetnamskoj nacionalnoj upravi za turizam (VNAT), otprilike 515.000 stranaca posjetilo je Vijetnam 1993. godine, a u narednim godinama je ta brojka samo nastavila rasti.[74]

Zanimljivo je napomenuti da se za vrijeme Vijetnamskog rata kao turistička destinacija pojavio i Tajland koji je tada bio ključna zemlja promatrajući ratnu geografiju svijeta – služio je kao stanica za desetke tisuća vojnika i tamo su se nalazile američke zračne baze iz kojih je letjela većina aviona koji su bombardirali neprijateljska područja.[75] Tijekom 1950-ih godina Tajland je proživljavao značajan gospodarski razvoj, u tom razdoblju je SAD na tom području izgradio ceste i zračne luke u svrhu ratovanja, a Tajland je između ostalog postao i omiljeno odredište za već spomenuti R&R turizam.[76]

[69] Hobsbawm, 213.
[70] Laderman, Scott, "From the Vietnam War to the 'War on Terror': Tourism, and the Martial Fascination", *Tourism and War*, Richard Butler, Wantanee Suntikul, Routledge, London - New York, 2013., 28.
[71] Isto.
[72] Isto.
[73] Isto.
[74] Isto.
[75] Suntikul, 92.
[76] Isto, 93.

### 3.4. Poslijeratno razdoblje u Hrvatskoj

Kao i u ostatku svijeta, nakon Drugog svjetskog rata, i u Hrvatskoj su posljedice rata bile velike, smanjio se broj stanovnika te je materijalna šteta bila velika. Brojka ljudi koja se iselila nakon kraja rata bila je ogromna, čak do 200.000 iseljenika.[77] Hotelijerstvo je u Hrvatskoj tada bilo osnovni dio turističke infrastrukture i u ratu nije bilo toliko razoreno, premda je trebalo uložiti u rekonstrukciju. Turizam se u to vrijeme razvijao relativno sporo, ali promatrajući neke razvojne segmente poduzeti su koraci koji su rezultirali povećanjem turističkog prometa: izgradnja novih smještajnih kapaciteta, komunalna i prometna infrastruktura, kvalitetnija edukacija kadrova u turizmu itd.[78]

Dok su inozemni turisti dolazili u manjim brojkama, domaći turizam se razvio jer je tadašnja politika stavljala naglasak na radničku klasu i na pravo godišnjeg odmora. Na naše podneblje je negativno utjecalo to što je Jugoslavija zahladila odnose sa Sovjetskim Savezom, a između dva svjetska rata gosti iz istočnoeuropskih zemalja zapravo su bili i najčešći.[79] Hrvatska je uvijek u razvoju turizma igrala krucijalnu ulogu i imala je svojevrsnu prednost nad ostatkom Jugoslavije zbog jadranske obale i kulturno-povijesnog nasljeđa. U poslijeratnom razdoblju dolazi do proglašenja dva nacionalna parka (Paklenica i Risnjak). Do 1955. godine otvorene su čak 32 putničke agencije od kojih su neke: Generalturist, Atlas, Dalmacijaturist itd.[80]

Nakon teškog poslijeratnog razdoblja i sporijeg razvoja turizma desetak godina nakon rata, Hrvatska ulazi u svoje "zlatno doba" koje predstavlja razdoblje od 1965. do početka 1980-ih godina.[81] Hrvatska je tada zabilježila najbolje rezultate u razvoju turizma po pitanju broja kapaciteta, noćenja i broja posjetitelja, te je također osnovana i prva hrvatska zrakoplovna kompanija.[82]

[77] Vukonić, *Povijest hrvatskog turizma*, 132.
[78] Isto, 132-133.
[79] Isto, 135.
[80] Isto, 135-143.
[81] Isto, 153.
[82] Isto, 177.

## 4. DOMOVINSKI RAT U HRVATSKOJ

Jugoslavija je do 1980. godine postala jedna od najpopularnijih destinacija u Europi. Hrvatska je sa svojom obalom i otocima činila 95% svih turističkih noćenja u tadašnjoj republici.[83] No, krajem 1980-ih situacija se polako zahuktavala u tadašnjoj Jugoslaviji, postojalo je sve više ljudi koji su smatrali da je daljnji napredak Hrvatske moguć jedino izvan Jugoslavije. Ali, kako to obično biva pri početku svakog rata, postojala je i druga strana koja je osporavala suverenitet Hrvatske i cijela situacija je kulminirala u ono što danas nazivamo Domovinskim ratom.[84]

U vremenu rata koji je trajao od 1991. do 1995. godine razvoj turizma u Hrvatskoj bio je gotovo pa potpuno zaustavljen. Do tada je, u godinama koje su ratu prethodile, Hrvatska razvila turizam i ostvarila svojevrsni vrhunac u turizmu, ali neprirodni zastoj koji je prouzročio rat doveo je do posljedica koje su se liječile jako teško i trajno su se urezale u povijest hrvatskog turizma. Primarni fokus ratnog razdoblja bio je usmjeren na stvaranje efikasnog sustava obrane teritorija i zbrinjavanje stanovništva.[85] U to vrijeme turistički se objekti koriste za smještaj mnogobrojnih prognanika iz svih krajeva Hrvatske i izbjeglica iz Bosne i Hercegovine.

Razdoblje od 1991. do 1995. godine bilježi činjenicu da je broj turista u to vrijeme bio smanjen na manje od 20% predratnog broja.[86] Turistička kretanja smanjila su se za čak 79%, od 62 milijuna noćenja 1992. godine, do samo 13 milijuna noćenja 1993. godine. U Dalmaciji su primjerice turističke djelatnosti obustavljene zbog blizine ratnih operacija, te su se turistička kretanja na obalnom području smanjila za 80%[87]. Gubici u tom "crnom" razdoblju za hrvatski turizam su veliki te se procjenjuje gubitak od oko 509 milijuna noćenja.[88]

U samostalnoj Hrvatskoj turizmu se priklonila pažnja čak i u vrijeme rata, 1991. godine Sabor je osnovao Odbor za turizam i donio niz zakonodavnih akta koji

[83] Čorak, Sanda, Vesna Mikačić, Irena Ateljević, "An Ironic Paradox: The Longitudinal View on Impacts of the 1990's Homeland War on Tourism in Croatia", *Tourism and War*, Richard Butler, Wantanee Suntikul, Routledge, London - New York, 2013., 161.
[84] Vukonić, *Povijest hrvatskog turizma*, 179-180.
[85] Isto, 181-183.
[86] Isto, 183.
[87] Čorak i dr., 166-167.
[88] Isto, 167.

su se odnosili na novi ustroj turističke organizacije i njezino djelovanje i financiranje, a sazivom glavnog sabora Hrvatske turističke zajednice 1992. godine započela je legalna aktivnost HTZ-a i do 1993. godine registrirano je čak 226 zajednica koje su se nalazile na raznim razinama teritorijalnog ustroja.[89]

### 4.1. Razdoblje nakon Domovinskog rata

Za vrijeme rata i nakon rata hrvatski je turizam izgubio konkurentnost na međunarodnom tržištu. Uzimajući u obzir da se rat uglavnom odvijao u unutrašnjosti Hrvatske, tj. na kopnenim područjima, hoteli u većim obalnim gradovima i na otocima bili su domaćini ratnim izbjeglicama.[90] U to vrijeme turizam tržišnih konkurenata se nesmetano odvijao.[91] Hrvatskom turizmu bilo je potrebno vrijeme da obnovi objekte i ponovo oživi jer je rat nepovratno uništio i unazadio zemlju te naglo smanjio interes posjetitelja za dolazak u Hrvatsku.

Oporavak nakon završetka rata je ipak bio relativno brz i već 1996. godine turistički je promet porastao za 14,5%. Hrvatska čak i privlači interes stranih investitora koji su bili zainteresirani za ulaganje u razvoj smještajnih kapaciteta i razvoj infrastrukture, ali državna administracija im je zbog svoje nesređenosti onemogućila da realiziraju svoje poslovne ideje.[92]

Ovo razdoblje također obilježava i vrlo neuspješna privatizacija, odnosno, tek sada dolaze na vidjelo tragovi korupcije kroz koje je jasno vidljivo da su političari iskoristili ratnu situaciju i privatizirali državnu imovinu za vlastitu korist.[93] Također, uvelike se povećao broj umirovljenika i smanjila se izgradnja te se dogodio veliki pad zaposlenosti.[94]

Turizam Hrvatske je tada proživljavao krizu i tek je male znakove života pokazao krajem 1990-ih godina i prelaskom u novo stoljeće.

[89] Vukonić, *Povijest hrvatskog turizma*, 180-181.
[90] Čorak i dr., 167.
[91] Vukonić, *Povijest hrvatskog turizma*, 181.
[92] Isto, 200-201.
[93] Čorak i dr., 166.
[94] Vukonić, *Povijest hrvatskog turizma*, 182.

## ZAKLJUČAK

Sagledavajući činjenice dolazimo do spoznaje da opasnosti možemo biti izloženi uvijek, čak i kada se nalazimo unutar naša četiri zida, to je nešto što nikada ne možemo naslutiti i predvidjeti. Turizam i putovanje u tom kontekstu ne predstavljaju iznimku. Okolina koja nas okružuje i događaji kojima smo svakodnevno svjedoci uvelike utječu i na turizam. Uvijek smo izloženi opasnosti, a u vrijeme neke krize ili rata ta opasnost postaje vrlo osjetna i opipljiva.

Kroz pregled povijesti turizma kroz ratove, možemo i sami uvidjeti koliko je rat destrukcije izazvao, koliko je straha i nemira ostavio za sobom. S aspekta globalne razine Prvi i Drugi svjetski rat i ekonomske krize koje su im prethodile razorile su i uništile ljudske živote i živote njihovih obitelji, uništili kompletna gospodarstva nekih država i doveli stanovništvo na rub egzistencije. Ipak, turizam je nakon ratova prerastao u jedan od svjetskih fenomena i danas predstavlja jaku gospodarsku granu razvijenijih zemalja. Čak i u najgore vrijeme za njegov razvoj ratovi nisu uspjeli kompletno pokolebati i zaustaviti turizam. Možemo reći da su događaji u dvadesetom stoljeću i nestabilno razdoblje koje je vladalo, na neki način oblikovali turizam kakav danas poznajemo. Ako ne promatramo turizam kroz razne definicije kojima ga danas mnogi stručnjaci definiraju, možemo jasno zaključiti da se turizam na nekom mjestu najčešće odvija radi neke atraktivnosti tog područja. Osim prirodnih ljepota kojima neko mjesto raspolaže, vrlo često možemo vidjeti da turisti putuju i radi povijesnog naslijeđa. Koliko god je to na prvi pogled paradoksalno ratovi i krize dvadesetog stoljeća oblikovali su to povijesno naslijeđe nekog područja i čine ga atraktivnim u turističkom smislu. Tako primjerice netko odlazi u Berlin, gdje želi vidjeti Berlinski zid kao jedan od simbola Hladnog rata. Jedna od turističkih zanimljivosti Poljske je zloglasni koncentracijski logor Auschwitz koji je danas muzej i simbol Holokausta. Sigurno postoji još niz ovakvih primjera koji oblikuju turističku ponudu neke destinacije, a sežu čak i dalje u povijest. Kao što je rečeno u uvodu, motivi i razlozi putovanja su razni i ovise o nečijim interesima.

No, imajući to na umu, ljudima koji su u to vrijeme to proživljavali sigurno nije bilo tako, nisu razmišljali o putovanjima i nisu imali predodžbu o tome kako će jednoga dana njihovo povijesno naslijeđe izgrađeno na tragedijama biti atraktivno turistima. Na isti način ni mi ne možemo vidjeti što će u budućnosti predstavljati današnji događaji, a možda ne bi ni trebali to saznati. Trebali bi prošlost ostaviti u prošlosti, a povijest koristiti kao priručnik da ju ne ponovimo.

## LITERATURA

### Knjige:


1. Butler, Richard, Wantanee Suntikul, ur., *Tourism and War*, Routledge, London – New York, 2013.
2. Dukovski, Darko, *Ozrcaljena povijest: Uvod u suvremenu povijest Europe i Europljana*, Lekyam international d.o.o., Zagreb, 2012.
3. Inglis, Fred, *The Delicious History of the Holiday*, Routledge, London - New York, 2000.
4. Hobsbawm, Eric John, *Doba Ekstrema*, Zagrebačka naklada, Zagreb, 2009.
5. Vukonić, Boris, *Povijest hrvatskog turizma*, Prometej, Zagreb, 2005.
6. Vukonić, Boris, *Turizam. Budućnost mnogih iluzija*, Plejada, Zagreb, 2010.


### Internetski izvori:


1. Burgess, John, "Was there tourism in Europe during World War II?", Quora, www.quora.com, 23.05.2012
2. Gordon, Jim, "Was there tourism in Europe during World War II?", Quora, www.quora.com, 25.01.2012.
3. Landis, Fred, "Was there tourism in Europe during World War II?", Quora, www.quora.com, 24.01.2012.
4. MacMillan, Margaret, "Rebuilding the world after the second world war", The Guardian, www.theguardian.com, 11.09.2009.
5. "Tourism After The Second World War", UKEssays, www.ukessays.com, 23.03.2015.

## SAŽETAK

Turizam u današnje vrijeme predstavlja vrlo jak gospodarski sektor neke države i kao takav donosi velike prihode. U dvadesetom stoljeću turizam je doživio svoj veliki razvoj i nametnuo se kao veoma profitabilna djelatnost, ali dvadeseto stoljeće su također obilježile velike globalne krize i svjetski ratovi kakvi nisu bili zabilježeni u prijašnjoj povijesti svijeta. Tema ovog završnog rada promatra razvoj turizma u najcrnjim vremenima koja su zahvatila svijet u dvadesetom stoljeću, te kako je turizam u takvom vremenu opstao i uspio se razviti u ono što je danas. Proučavanjem dostupne literature utvrđeno je kakvo je bilo stanje kroz povijest i nastojalo se prikazati na koji su se način turizam i veliki ratovi i krize ispreplitali. Kada u svijetu vlada kaos u bilo kojem obliku, održivost turizma je upitna, kaos može izazvati jako negativne učinke na cjelokupno gospodarstvo neke države i stvoriti veliki osjećaj nesigurnosti kod ljudi te, naposljetku, ugroziti ljudske živote. Međutim, ljudska priroda je takva da se, usprkos svim nedaćama koje su se redale kroz povijest, znatiželja za otkrivanjem i putovanjem na nova područja samo povećala. Dvadeseto stoljeće je osim ratova i kriza sa sobom dovelo i velike tehnološke inovacije na svim poljima, te ni turizam nije bio iznimka.

**Ključne riječi:** turizam, rat, kriza, sigurnost

## ABSTRACT

### Tourism under the influence of wars and crises in the 20th century

Tourism is a very strong economic sector and as such it can generate a great income to some countries. Throughout the twentieth century, tourism has experienced a great growth and it is considered as a very profitable business. But the twentieth century is also an era which was marked by the great global crisis and world wars that were not previously recorded in the world history. The theme of this thesis looks at the development of tourism throughout the dark period of the twentieth century and how the tourism survived and managed to develop itself into what it is today. By studying the available literature, it was determined what was the state of history of that time and what tourism, big wars and crises had in common. When chaos rules the world the sustainability of tourism is rather questionable, chaos can have a very negative impact on the overall economy of some countries and it can create a great sense of insecurity among people and, ultimately, endanger human lives. However, human nature is such that, despite all the disadvantages of history, the curiosity for discovering and traveling to new areas has only increased. In the twentieth century, apart from the wars and the crisis, major technological innovations were brought in all fields, and tourism was no exception.

**Key words:** tourism**,** war**,** crisis**,** safety